

Rannsakingar efter antikviteter

Fornminneslagen 1666

Sochnarna i nuvarande Upplands-Bro kommun

/nya/lag1666.pdf

I samband med fornminneslagens tillkomst 1666 utsändes Kungl Maj:ts brev om denna nya lag till biskopar och landshövdingar med uppdrag att låta verkställa inventering av fornminnen. En kortare förteckning över fornminnestyper som särskilt skulle uppmärksammas bifogades också.

De s.k. Rannsakingarna efter antikviteter är den äldsta systematiska inventeringen och spelar fortfarande en roll särskilt om det blir aktuellt med förnyad grundforskning kring en fornminnesplats. Dessutom finns det anteckningar om platser som man ännu inte lokaliserat eftersom de ofta beskrivs i förhållande till landmärken som inte längre finns kvar.

För oss i Upplands-Bro spelar Rannsakingarna kring Fornsigstuna en roll, när vi vill skapa oss bild av platsens historia för tidsperioden mellan kungsgårdens flyttning till Sigtuna i slutet av 900-talet och bondbyn, som är känd från 1500-talets jordeböcker. Det var Gustav Vasa som då började skattskryva gårdarna i landet. Uppgiften att kung Birger Magnusson år 1299 undertecknade ett brev i Fornsigstuna säger inget om dess ekonomiska skattevärde, vilket torde vara naturligt om Fornsigstuna hade status som kungsgård vid det tillfället. Det är här som beskrivningarna i Rannsakingarna har stor betydelse som verifiering av vad riksantikvarien Aschaneus säger om platsen 1612.

Frågan om det medeltida Fornsigstuna har behandlats på annan plats på UKF:s hemsida, liksom 1666 års lagstiftning.

Här återges nu samtliga Rannsakingar inom de sex socknarna i Upplands-Bro.

.....
Förklaringar:

[5] siffror inom klammer anger den tryckta raden i källskriften

(s.6) anger sida i källskriften

(not 1) anger fotnoter som här placerats i slutet i löpande ordning
.....

Håtuna socken 1667. (s.6)

F 1 9: I, s. 117-118. 1 kvartoblad; underskriften av annan hand än texten i övrigt; versosidan blank; marginalanteckning med blyerts av en tredje hand.

Kort förtäkningh öfwer dee gamla Monumenter och Ruunstenar, som finnas och synas vthj Håtuna Sochn, och byiar, Noteradhe, An. 1667 In Julio.

1. Widh een by heter Forsichtuna een - 4.dels Mill ifrån Sichtuna

[5] stäär wijdh wägen utj een bäck, vthmedh een kiella, een vprättat Steen, om 6 eller 7 qwarter högh, medh linier och bookstäfwer, och säies det Konungz Sonen Habor skall deer wara begrafwen.

2. Wijdh samma by, säies, dedh Singnelin skall i sin Buur hafwa sigh förbränt, der och dee gamla wåningar wijdh samma plas ähn nu synas. [10]

3. Wijdh een by, hether qwarnijbla, stäär uthwijdh kornladhun een högh Steen, sammaledhes deer och wijdh een qwarn på een bakka wijdh wägen stäär och een steen

4. Wijdh een by hether Råby, ståår Några Ruunstenar, och emillan samma by och Prästegårdeen wijdh vägen, ståår een högh steen medh [15] bookstäfwer.

5. Vthj een Haga wijdh öfwernijbla by, ligger och synes een stoor steenryssia, ssåssom en (not 1) stoor begrafningzplaz.

Nota hec, Reverendo Domino Notario Ecclesiastici Consistorij Transmittantur, Officiose.
L. O. Niuren.
H P.

.....
BEFALLNINGSMÄNNENS RANNSAKNINGAR

Håtuna Sochen (s.50)

5 Vthi Forsigtuna Giälle finnes een borggårdh medh håhl muhr omkringh och Kiellare uthi, Som förmenes hafwa warit Konungh Sigers [20] hwuss Eller Signels Buur. (**Tillägg:** Efter *Buur* har tillagts: *NB af pastorjs memorial, En sten wid vägen uthi en bäck och en källa, en uprest steen medh linier och bokstäfver.*).

6 I Trunboda thä står een stoor steen som seyes att Habor skulle wara begrafwen medh bokstäfwer oppå och der straxt brede wedh een Jordehögh

7 Vthi Råby Södra gierdet ähra Tuenne Steenar brede wedh huar [25] andra Opreste, Och i Nårgierde. Een Runsteen medh bokstäfwer, Item Een längh Steen wedh Qwannibele Laduwägg, Och een stoor Steen å Hagan straxt wedh bynn som inga bokstäfwer ähre påskrefne. (**Tillägg:** Efter *påskrefne* har tillagts: *En mellan quarn Nibbla och prästegården.*)

8 Vthi bemälte Qwannibele Haga, så wähl som i Gierdena finnes Åtskillige Platzer som förmenes wara Jettegreffter, Omkringlagde medh [30] gråsteen

9 I Närängie Gierde finnes Tuenne stoorå Långa Steenar opresta.

10. Vthi Kålstadh ähr (not 3) tuenne stoorå Steenar, liggia på Syda om kull wedh Engzlede.(not 4) Och Een Runsteen på Öfwernibele Tompten medh bokstafwer på skrefwen. **Tillägg:** Under *skrefven* har tillagts: *Biurstad en Runesten Hammarby Runest. 1*) [35]

11. Een Runsteen finnes i Håtuna Kyrkiodör medh Runska bokstäver på skrifwen.
.....

Tibele Sochen.

12. Vthi Frötuna Gierdet finnes och een steen, samt stoorå (not 1) Platzser omlagde medh gråsteen, som förmenas wara Jättegreffter. Och i Wästertibele Hagan Een Oprester steen.[40]

13. J Iedra Thä finnes tuenne steenar medh Runska bokstäfwer påskrefne, och den eena ligger om kull,

14. Vthi Ahlby Gierde finnes Åtskillige Opresta steenar som mehnas wara förnembl folk

begräfne. Och wedh Bählby byn Een Runsteen medh Runska på skrefwen. [45]

15. Wedh Tibeke Kyrkiobyn uthi ett Tää finnes Een Runsteen påskrefwen, Och i Grijnsta backan emellan grinden och Torpet, ähr och een Runsteen medh uthugne bokstafwer.

.....
Broo Heredh och Nääs Sochen. (s.54) [150]

61. Ett gammalt Nidbruttit Slatt wedh Stäket. som Erkiebispen Trolle innehafft hafwer.

62. Vppå Stäkes öhn, Östan för Allmenne vägen, Straxt wedh Broo Engen och Färgekarls kiellan - 1 stoor Runsteen

63. Vppå stoor Sanden på Kyrkiobyegorne och Östan för Vägen [155] 2 st: kiällor i hårda helleberget grafne, dock runde, huar i finnes några koppar Myntt, sampt nålar, hächter och annat smått etc.

64. Vthi Askary mark —. 2 stoore i hopborne Steenhöger, Och een stoor Dehl medh Jettegreffter alla medh steen omlagde, deels ähro medh Skogh öfwerwäxte, deels synnes och klarare.

[160] 65. Vppå Skielby backan, een hop medh Jettegrafuar, lyka Formerade som de i Askarij finnes.

.....
Ry Sochen

Tillägg: Under *Ry sochen* en svag blyertsanteckning av Hadorph: *Stora Ullewij Ryby tää vid ett torp.* (Börje Sandén: måste avse Stora Ullevi och Ryby som ligger på var sin sida om gamla E18. Stora Ullevi inne på Bro-Bålsta golfbana, Ryby bakom nu rivna Tåtorps skola)

66. J kryrkian ett vhr gammalt Wapen. sittandes under taket medh rödt Fiäldh, Och gålt Kårss uthj

67. Een Rundesteen i WapnHwsset, Och - 2 Dito i Wapenhwsmuren [165] på Kyr[kio]gården (not) under taklaget, Sampt -. i nedan för Prästegården nordan til

68 1 Stoor i hoopburin Steenhögh, sampt medh många Jättegreffter, nordan för Prästegierdet hardt wedh Österrörabyn.

69. 2 Stoor Runesteenar i Torsättragierdet wästnordan til uth medh [170] vägen.

70. 1 Runsteen wedh Tranbryggie Qwarn, Straxt in om gierde nordan til

71. I Rune Steen på Tibekebackan, men Rytningen wetter neder åt Jorden [175]

72. Item in i Tompten, Een stoor Jettegrefft om 11 all:r och een Högh steen wedh Hwardera Ändan på Griffen.

.....

Broo Sochen.

73. 1. Kiälla uthi hårda Hälgeberget wedh Raskeboda Hagan, något diup, m[en] (1) icke mykit widd, der hafwer och folk fordom offradt. [180]

74. J Bro kyrkia och oppå gången. Een stoor Runsteen . 1 Stoor Runsteen J Wapenhuus Muren och .1/2 Dito neder på golfwet.

75. Vthi Vlwy gierdet straxt wedh byn, Een stoor Runne steen. I Spånga Engh och Weela Tädh .1 Runsteen. På Herrenwij Ägorne östan för Skielstadh broon .2 Runsteenar, Och straxt der hoos några [185] Jettegreffter Wästan för broon.

76. Een stoor Jordh Höögh ofwan för Råby Tompten öster uth, Och .1 Rundh bärgh Kiälla oppå Löfstadh Skogh.

.....

Låssa Sochen.

77. J Torristadh Gierde, Wästan för herrebygningen, finnes Fem [190] stycken Jordehöger.

78. På Sanda Ägorne, op i stoorå Ååsen straxt wedh Wäderqwarnen, Ett Tröyenborgh af Steen lagdt til .15 warf om Kringh mykit Monumenterligit.

79. Straxt wedh Sandabyn öfwer .100 Jettegreffter och Jordehögar, [195] Och wedh Ålbrunnabvn een dehl Jettegreffter och höögar, Sampt i Kyrkian finnes een gaml. Munckebook och .1 gaml: Rökelssekahr.
.....

Noter till alla socknarna

- (1) Tillagt över raden, sannolikt av Niurenus.
- (2) Skrivet ovanför ett delvis utraderat *står*.
- (3) Margen sliten; ett *t* i ordets slut kan ha blivit bortnött.
- (4) Tillagt över raden
- (5) Margen skadad.

Kongl: Mayst:tz Placat och Påbudh Om Gamble Monumenter och Antiquiteter

Wij Carl, medh Gudz Nådhe, Sweriges, Göthes och Wendes Konung och Arf-Förste, Stoor-Förste til Finland, Hertigh vthi Skåen, Estland, Ljffland, Carelen, Bremen, Vehrden, Stetin-Pommern, Cassuben och Wenden, Förste til Rügen, Herre öfwer Ingermanland och Wissmar;

Så och Pfaltz-Grefwe widh Rhein i Beyern, til Gülich, Clewe och Bergen, Hertigh, etc. Göre witterligit, allthenstund Wij medh stoort Misshag förnimme, huruledes icke allenast the vhrgambla Antiquiteter qwarlefwor och efterdömen, som alt ifrån Hedendomen, vthaff framfarne Sweriges och Götha Konungars, samt andre theras Förnämlige Mäns och Vndersåthares Manlige Bedriffter, som för thetta öfwer heele Wårt Rijke, deels vthi stoore Borger, Skantzar och Steenkumbel, deels vthi Stoder och andre Stenar medh Runaskrifter ingraffne, deels vthi theras Griffter och Ättebacker vthi temmelig myckenheet bestådt hafwa, medh sådan wårdlöös-sheet och olofligit Sielffwald handteras, at the dageligen mehr och mehr förderfwade och vthödde blifwa;

vthan och the Monumenter som både aff Konungar, Drottningar och Förstar, samt andre Förnähme aff Ridderskapet och Clerkeriedt vthi Wåre Christne Kyrckior til theras Heder och åminnelse, hafwe warit lämnade, aldeles förödas, och aff androm försåtheligen intagas och åwerkas, hwilket såmyckit mehra står til at ogilla och affwäria, som sådane Monumenter böre skattas ibland the ting, hwilke så aff sig sielff som för insticktelsen skull, från all wahnrycht och ohelgelse frij och försäkrade, jemwäl til Wåra Förfäders och heele Wårt Rjikes odödellige Beröm merckeligen ländande äre.

Ty hafwe Wij aff then serdeeles nijt Wij til föllie aff Wåre Förfäder Sweriges Konungar öfwer alt sådant billigt böre draga, så wäl til at offentligen betyga thet misnöye Wij til een slijk oreda, som ofwanbemelt är, fattat hafwe, såsom och at här efter beskydda och handhafwa alle sådanne ting för wijdare olofligh handtering, för gott och nöwendigt ansett at biuda och befalla alle Wåre trogne Vndersåtare som thetta i någon måtto angå kan, eftersom Wij här medh och i krafft aff thetta Wårt allmenne Placat them biude och befalle, först, at ingen ehoo han är, skal effter thenne dagh, understå sikh på någrehanda sätt at nederbryta eller föröda the Borger, Huus, Fästen, Skantzar eller Steenkumbel, som ännu på een eller annan Orth kunna wara tilfinnandes, ehuru ringa ock thess Aflefwor wara måge, icke heller i någon måtto förspilla the Stoder eller Steenar, som medh någon Runaskriff kunne wara ritade, vthan them aldeles orubbade på sine rätte forne ställen blifwa låta, tillijka medh alle stoore hoopburne Jordhögar och Ättebakker, ther många Konungar och andre Förnähme, sine Grafwar och Hwijlorum stadgat hafwe, efftersom Wij alle sådane gamble Monumenter, som yppå någon Wår och Cronones Jord, egen eller skatte, antingen then Oss än tilhörer, eller för thetta tilhördt hafwer, och nu på något sätt affhänd är, belägne finnes, ifrån all sielfwilliande åwerckan, icke annars än woro the Wår enskylte Egendom, aldeles frijkalle, och vthi Wår Konungzlige Hägn och Beskydd anamma låte;

Förseendes Oss i thet öfrige til Wåre trogne Vndersåtare aff Ridderskapet och Adelen, at om någre sådane Antiquiteter på någon theras vhrminnes egne Frelsejord belägne wore, the icke thessmindre wille om thess Conservation draga then Försorg, som thenne Wår nådige Intention, Saksens wichtigheet, och theras egen Heder kan wara lijkämtigt.

Sedan biude Wij och, at ingen Högh eller Lågh, Andelig eller Werldzlig, aff hwadh Stånd eller wilkor then och wara må, skal wara loff eller tillåteligit at röfwa eller råna the

Konungzlige, Förstlige eller andre Förnehme Persohners Griffter, som ännu antingen vthi the ödelagde eller än stående Kyrckior och Closter kunne quarre finnas, mycket mindre them til sine egne Grafwar at förbyta, eller på något sätt tilfoga theas gamble och rätte ågander (åga = äga) ther widh något Meen eller Intrång;

Effter som Wij ther hoos wele at alle Kyrkior och Clöster sampt theas Tygh, Redskap, Prydnat på Wägger och Fönster, Målningar eller hwariehanda innandöme, som något tänckwärdigt kunne innehålla, tillijka medh alle the dödas och afflidnas Grafwar och Graffstellen in vthi Kyrkior eller vthe på Kyrkiogårdarne, then Wårdnat, Frijd och Säkerheet bewijsas må, som medh theas Christelige Instichtelser, Bruuk och Öffning enligit är, så at sluteligen alla the Ting, the wari sigh så ringa som the för någons ögon synas kunna, som lijkwäl til Stadfästelse eller Åminnelse aff någon Historisk Bedriff, Person, Orth eller Slächt lända kan, måge granneligen tagas i acht och skiötzel, och icke gifwas någrom tilstånd thet ringeste ther aff at spilla eller förderfwa;

Och ther någon skulle vnderstå sigh her emoot i någon måtto at giöra och Wår Befalning öfwerträda, wele Wij at then samme icke allenast therföre, som för all annor Wår Budz Föracht och olaglig åwerckan, plichta, vthan och Wår höga Onåde vndergifwin wara skal;

Skulle och något Missbruuk, Oreda eller Åwerkan aff någrom tilförende föröfwat wara emoot något aff the Ting som i thetta Wårt Placat ihugkomne finnes, tå befalle Wij alfwarligen, at alt sådant behörligen och vthan någons anseende rättas, och vthi förrige tilstånd sättias må.

Hwarföre Wij och i synnerheet befalle icke allenast Wår ÖffwerStåthållare i Stockholm, General-Gouverneur, Gouverneur, Landzhöffdingar, Ståthållare, Borgmästare och Rådhi i Städerna, Befalningz- Lähns- Fierdingz- och Sexmän å Landet, at the öfwer thetta Wårt Placat noga och alfwarligen hand hålla; Vthan och Erchiebiskopen, Biskoperne, Superintendenterne, Prowesterne och Kyrkioherderne öfwer hele Wårt Rijke, at the hwar å sin Orth thet allmanneligen förkunna, och jemwäl wackta på the Ting som i theas Stiffter, Contracter och Församlingar finnes, och aff ofwanberörde Art bestå, til hwilken ände Wij och befalle alle i Gemeen som om slijke saker någon Kunskap hafwa, eller och til äfwentyrns någre gamble Skriffter, Böcker, Breff, Mynt eller Insegel kunne hafwa om händer, at the sådant hoos sine Kyrkioherder eller och Wåre Befalningzmän angifwa, på thet Wij igenom them ther om kungiorde, måge wijdare om thess Communication beställa låta.

Här alle i gemeen, och hwar och een i synnerheet som wederbör, hafwe sigh hörsamligen at effterrätta. Til yttermehra wisso hafwe Wij thetta medh Wårt KongL Secret och Wår högst-ährade Elskelige käre FruModers, sampt the andre Wåre och Wårt Rijkes respective Förmyndares och Regerings Vnderskrift, bekräfta låtit.
Datum Stockholm then 28. Novembris Anno 1666.

Hedewig Eleonora.

(Locus Sigilli)

Sewedh Bååt,
i R. Drotzetens ställe.

Gustaff Baner,
i R. Marskens ställe.

Gustaf Otto Steenbock,
S. R. Ammiral.

Magnus Gabriel de la Gardie
S. R. Cansler.

Gustavus Soop
i R. Skattemestarens ställe.

Kongl. May:tz Breff til Erkiebiskopen, Biskoperne och Superintendenterne

Carl medh Gudz Nåde, etc. Wår ynnest och Nådige Benägenheet medh Gudh Alzmechtigh. Näst thet, Tro-Vndersåthare och Biskop, at Wij sände Eder här hoos lykt en deel Exemplar aff Wårt Tryckte Placat, angående the Antiquiteters och Monumenters conservation, som ännu vthi Wårt Rijke finnas behålne, Medh then Nådige Befalning, at I them medh alle Prowestar och Kyrkioherdar i Edert Stiffth communicera, och elliest allmänneligen Publicera låten, hållandes sedan alfwarligen hand theröfwer, at icke något missbruk ther emoot tilstädiass må;

Så hafwe Wij och för nödwändigtht eracktat, at ännu i synnerheet committera Eder några fleere ährender, som til ofwanberörde Saak höra och särdeles kunna wara tienlige, at Wij måge medh lämpa kunna få någon wiss kundskap och richtigh förtekning på sådane Antiquiteter och Monumenter, til at sedan them samma til Wårt Rikes heder affrita och widh lägenheet publicera låta.

Wij befalle Eder förthenskul Nadeligen, at I wele förmå alla Kyrkioherdar i Edert Stiffth, thet the tillijka med Kyrkiowärderne och Sexmännen låta hwar i sine Socknar och Prästegiäld flijtigt ok granneligen efftersökia och vpspana alla Antiquiteter som ther kunna wara til finnandes, såsom äre allehanda Runnestenar och Bergz Runneskriffter the wari sigh stoorä eller små, i Huus eller vthe på Marckene, sedan alla stoorä hoopburne Konunga och Jätte Griffther, sampt andra märckelige Ättebackar, tillijka medh flere notable ting, som i thes Kyrkior och Socknar hittas, antingen ther någon Kamp eller Strijd hafwer hållis, ther Slott och Huus fordom hafwa stådt, eller gamla Konungz- och Hoffgårdar, eller Steen-Skansar, och Kumbel och annat slijkt, så at the them samme icke allenast optekna vthan och granneligen effterspöria hwad traditioner och sagor om hwarthera för sigh ifrån forna tijder hafwa warit och ännu ära, låtandes sedan oss en förtekning och relation theraff vnderdånigst tilskickas.

Skulle thet och hoos en eller annan, som i thes Sockner boende äre, eller och i sielfwa Kyrkian, finnas några gamla Manuscripter ehwad Namn the hafwa kunna, Myntesorter, Sigiller, eller annat sådant, så wele Wij och i lijka måtto thesom blifwa informerade, at Wij sedan måge låta handla medh äganderne at få Communication och Copior ther aff, ther the kunna wara thess wärde.

Och såsom Wij ther hoos hafwa förnummit, huruledes så wäl Konungars som andre förnähme Mäns och Slächters gamla Grafwer icke allenast aff wårdzlössheet förspillat, vthan och aff andra intagas och förwändas, som aldeles olofligit är, och sträfwar emoot dhen heder och säkerheet, med hwilken alt wälsedigt folck the Dödas hwijlorum hafwa anfattat, så wele Wij Eder i Nåder hafwa anbefallat,

At I sökia på alla sätt som möyeligit är, til at Conservera sådane Griffther ifrån all olofligit åwårkan, och ther nu til äfwentyrers allareda något intrång ther vthinnan skedt wore, så wele Wij alfwarligen at sådant vthan anseende och Respect, på något annat botas, och i sitt förra stånd sättias och restitueras skal, wetandes at ther annorlunda skeer, Wij tå Eder ther om tiltala wele.

Men på thet I alt thetta thesto bättre måge effectuera kunna, så hafwe Wij Wåra Gouverneurer och Landzhöfdingar här om Ordres gifwit, at the Eder vthi alt hwaröfwer I theras hielp fordrandes warde, assistera skole. I warde här medh förrättandes thet Oss länder til Nådigt behagh. Och Wij befalle Eder Gudh Alzmechtigh Nådeligen.
Aff Stockholm den 18. Decembris Anno 1666.

Vppå Högstb:te Hans Kongl. May:tz Resp. Wår Elskel. K. Herr Sons, så och allernådigste Konungs och Herres wegnar.

Hedewig Eleonora.

Sewed Bååt,
i R. Drotzetens stelle

Lorentz von der Linde,
i R. Marskens stelle

Gustaff Otto Stenbock,
S. R. Ammiral

Magnus Gabriel De la gardie,
S. R. Cantzler.

Gustavus Soop,
i R. Skattmestarens stelle. Johan P. Oliwekrantz.

Kongl. May:tz Breff til alla Gouverneurer och Landzhöfdingar

Carl medh Gudz Nåde, etc. Wår ynnest. TrooMan och Landzhöfdinge, Wij sände Eder här hoos lycht en deel Exemplar aff Wårt Tryckte Placat, angående dhe Antiquiteters och Monumenters conservation, som ännu vthi Wårt Rijke finnas behåldne, och såsom Wij eder ther vthinnan i gemeen hafwe anbefalt, at I öfwer thet samme noga och alfwarligen handhålla måge, på dhet Wij Wårt nådiga vpsåth och affseende som Wij dher medh til heela Wårt Riikes och alle Vndersåthares heder hafwe hafft, nå och erhålla kunde;

Så kunne Wij Eder therhoos icke förhålla huruledes Wij thess vthan hafwe Committerat och vpdragit Wåre Biskopar och Superintendenter at i synnerheet låta sigh wårda om alle sådane Antiquiteters och Monumenters opspanande, hwilket the igenom Kyrkioherderne i hwar Sockn eller Försambling, bäst och beqwembligst kunna förrätta. Och emädan them vthan twifwel lähr wara aff nöden, at til dhen ända hafwa sigh Wåre Befalningzmän tilhanda, på thet the igenom theras Assistence och tilhielp måge så myckit bättre wid ett eller annat tilfålle kunna komma til rätta.

Ty länder til Eder Wår nådige Wilie och Befalning, at I wille göra then tidjige anstalt, at bemelte Assistence må alltid stå them öpen, och icke något igenom dhess fehl eller mangel försummat blifwa. I förrätte här medh dhet Oss länder til nådigt behagh. Och Wij befalle Eder Gudh Alzmechtigh Nådeligen.

Aff Stockholm den 18. Decembris, Anno 1666.

Vppå Högstb:te Hans Kongl. May:tz Resp. Wår Elskel. K. Herr Sons, så och allernådigste Konungs och Herres wegnar.

Hedevig Eleonora.

Sewed Bååt,
uthi R. Drotzetens stelle

Lorentz von der Linde,
i R. Marschens stelle

Gustaff Otto Stenbock,
S. R. Ammiral.

Magnus Gabriel De la Gardie
S. R. Cantzler.

Gustavus Soop,
i R. [S]kattmestarens stelle. J. P. Oliwekrantz

Extract⁽¹⁾,
aff Kongl. May:tz
Tryckte Placat til Rijkzens Ständer, så och Breff til alla
Gouverneurer, Landzhöffdingar, Biskopar och Superintendenter i
Rijket, Om Monumenters och Antiquiteters upspanande och
conservation.

1. Allehanda Runnsteenar och Runebärg ⁽²⁾ uthe på Marcken, wid Kyrkiorne eller Byarne til finnandes, upsökies och antecknas: Sampt alle omkulliggiande Runesteenar upresas.⁽³⁾
2. Gambla ödelagde Borgar, Huus, Fästen, Skantzar, och stoora Steenkummel, aff Menniskio händer fordom sammanburne, och hwad sägn om dem aff ålder warit hafwer.
3. Stoora hoopburne jordhögar och Ättebackar, ther Hedna Konungar och andra förnähme Män sina Grafwer fordom bekommit och hwad Nampn dhe⁽⁴⁾ hafwa.
4. Gambla Offrelundar, Offrekällor, Offrestenar, eller Runda Kätlar i Berg ingrafne, etc. Ther fordom någon dyrckan hafwer warit, sampt hwad sägn om sådane ännu finnes.
5. Andra märckelige Orter hwarest någon Kamp eller Stridh hafwer stådt, eller lijknelse effter Jättar, Jättegrieffter, Jättekulor, Jättebeen eller theras Swerd och Stridztygh: Sampt andra Rum ther om någon Historisk berättelse är.
6. J Kyrckiorne gamla förnähme Mäns Grieffter, Graffsteenar⁽⁵⁾ Wapner, och andra märckelige ting⁽⁶⁾ uthi Inscriptioner, Målningar eller Kyrckiotygh.
7. Gambla Rune- eller Munckeböcker, Munckebreeff, gamla⁽⁷⁾ Lagböcker, Skriffne Sagor, Sigiller, och annat slijkt, anten i Kyrckiorne eller hoos förnähme Män.

(1) B (beträffande textsigna se s. XI) *Vthtog*.

(2) *och Runebärg* saknas i CD

(3) *upsökies -- upresas* saknas i CD; C tillägger *Runeskriffter i Berg*.

(4) *och hwad Nampn dhe* saknas i CD.

(5) Saknas i CD.

(6) *andra - ting*, B *annat märckeligit*.

(7) CD *vhrgambla*.

8. Gambla Kämpe- och Historie Wijsor, som aff forna tijder nog i Landen⁽¹⁾ hafwa sungne warit, och ännu aff många siungas, at the noga effterfrågas och anteknas, effter som ther uthi aff Förfädernes gamla Bedriffter myckin sanning finnes.

9. Gammalt Mynt⁽²⁾ uthi jorden funnit, eller⁽³⁾ elliest aff förnähmt Folck samblat och förvarat.

N. B. Hwad som uthi Num. 7. och 9. förmäles om gamble Manuscripter⁽⁴⁾, Sigiller och Mynt etc. Thet är så förståendes, at Hans Kongl. May:tt icke begärrar något Äganderne emoot theras willia affhända; Uthan alt hwad således til Fäderneslandzensienst med-delt⁽⁵⁾ warder, skal hwarjom och enom troligen igen lefwereras, eller betalas⁽⁶⁾.

J.(ohan) H.(adorph)

(1) B *Landet*.

(2) B tillägger *eller annat tänkwärdigt*.

(3) B tillägger *och*.

(4) B *Skriffter*.

(5) CD *Commrrnicerat*.

(6) *eller betalas* saknas i CD.

Ur Rannsakingar efter antikviteter

På Akademiens uppdrag utgivna under redaktion av Carl Ivar Ståhle

Band 1. Uppland, Västmanland, Dalarna, Norrland, Finland

Häfte 1 – Text

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien

Utgivet av Ingemar Olsson, Nils-Gustaf Stahre och Carl-Ivar Ståhle

(Boken en gåva av Nils-Gustaf Stahre)

FÖRORD TILL FÖRSTA HÄFTET

Vid sitt 200-årsjubileum år 1953 mottog Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien av Knut och Alice Wallenbergs stiftelse ett anslag av 100.000 kronor att användas till vetenskaplig bearbetning för publicering av källmaterial, som tillhört Antikvitetsarkivet. Med anledning härav tillsattes en kommitté, bestående av f. d. riksantikvarien Sigurd Curman, ordförande, riksantikvarie Bengt Thordeman, professor Elias Wessén samt undertecknad, sekreterare. Kommittén beslöt att i första hand ombesörja en vetenskaplig, kommenterad utgåva av de Rannsakingar efter antikviteter, som under 1600-talets senare hälft inkommo till arkivet såsom resultat av en stort upplagd inventering av rikets fornminnen, inspirerad och planerad av riksantikvarien Johan Hadorph (not 1), och som nu till större delen förvaras på Kungl. Biblioteket under signum F 1 9. Till redaktör för utgåvan utsågs undertecknad, och som medarbetare förvärvades docenten Nils-Gustaf Stahre och dåvarande fil. lic. Ingemar Olsson. Kommittén beslöt att arbetet skulle utgivas i tre delar om vardera två häften, text och kommentar, enligt följande plan:

I. Uppland, Västmanland, Dalarna, Norrland, Finland.

II. Södermanland, Närke, Värmland, Västergötland, Östergötland, Gotland.

III. Skåne, Halland, Blekinge, Småland, Öland. Person-, ort- och sakregister till samtliga delar.

I första hand skulle texthäftena (I:I, II:I, III: I) utarbetas. En översikt över rannsakingföretagets förlopp i de skilda landsdelarna, akternas arkivaliska historia, deras användning inom fornforskningen, tidigare utgåvor etc. skulle inleda det första kommentarhäftet (I:2).

Det här föreliggande första texthäftet är utarbetat av docent Stahre (Uppland), docent Olsson (Västmanland, Dalarna, Finland) och undertecknad (Norrland). Varje text har kontrollerats mot förlagan av de båda andra medarbetarna, varvid den ene läst den i manuskript, den andre i korrektur. Redigeringsprinciperna ha utarbetats av undertecknad i samråd med kommittén och medarbetarna.

Då utgåvan har rent vetenskapligt syfte, är det enskilda aktstycket den givna enheten. Akterna meddelas landskapsvis, sålunda efter samma topografiska princip, som legat till grund för deras arkivering i Antikvitetsarkivet och inbindningen i F 1 9 och därmed blivit den traditionella i och för sig svarar den icke mot proveniensen, eftersom rannsakingarna bedrevs dels med stiftet, dels med länen och befallningsmannadistriktet som enheter. Inom varje landskap meddelas under särskild rubrik först de rannsakingar som tillkommo på uppmaning av stiftschefer och domkapitel, vilka delgävo stiftets prästerskap - i första hand prostarna - innehållet i Kungl. Maj:ts »Placat och Påbudh Om Gamble Monumenter och Antiquiteter» 28 nov. 1666 och »Breff til Erkiebiskopen, Biskoperne och Superintendenterne» 18 dec. samma år.(not 2) Dessa rannsakingar härröra väsentligen från åren 1667-70(74) och

ha genomgående utförts av prästerskapet. Därefter meddelas under ny rubrik de rannsakingar som inforrades genom landshövdingar och befallningsmän, oftast på Hadorphs direkta uppmaning, och för vilka det förnyade plakatet 1669 (vari även intogos brevet till biskoparna 18 dec. 1666 och »Breff til alla Gouverneurer och Landzhöfdingar» samma dag), Kungl. Maj:ts tryckta pass för Hadorph 28 april 1676 jämte dennes sammanfattning av rannsakingpunkterna ligga till grund.(not 3) Denna andra period omfattar åren 1672-93 och är sålunda betydligt längre, vilket sammanhänger med att rannsakingarna nu företagas punktvis i de olika delarna av landet såsom förberedelser till Hadorphs antikvariska resor den kännetecknas av att civila ämbetsmän nu uppträda som »rannsakare» vid sidan av prästerskapet.

Till den förra gruppen ha även förts de av präster utförda och undertecknade rannsakingarna från Upplandssocknarna Ärentuna, Lena, Tensta och Viksta i Norunda härad samt Vendel, Västland och Tolfta i Urbyhus härad, daterade 1677 (s. 18 f., 21 ff.), trots att de både kronologiskt och genetiskt tillhöra den senare perioden (de ha uppenbart inforrats av befallningsmännen). Till sin karaktär stå de nämligen betydligt närmare prästrannsakingarna 1667 och 1669 än länsmansrannsakingarna 1672-73, 1677 och 1682.

Inom dessa båda grupper anföras rannsakingarna i geografisk ordning efter huvudprincipen väster till öster, söder till norr; en alfabetisk ordning har visat sig omöjlig att genomföra, då den skulle haft till följd, att den naturliga enheten, akten, mycket ofta skulle bli totalt söndersprängd (aktens enhet har dock icke alltid kunnat bibehållas, eftersom enstaka akter innehålla material från olika landskap). Då denna geografiska ordning på grund av de stora luckorna i materialet (särskilt Upplands prästrannsakingar) emellertid stundom visat sig mindre överskådlig, inledes varje landskap med en alfabetisk förteckning över i rannsakingarna berörda socknar och städer med hänvisning fram till de sidor, där de återfinnas. Vid slutet av varje landskap meddelas under rubriken »Tillägg» sådana akter, som uppenbart eller sannolikt ha samband med rannsakingföretaget men icke helt passa in under föregående rubriker, antingen därför att de utförts av privatpersoner eller att de ha oviss proveniens.(4)

Varje akt inledes med en beskrivning, som anger den använda textens signum, format, handstilar, förekomsten av sigill samt sådana adresser, som icke inleda den egentliga rannsakingen utan återfinnas på baksidan (vanligen i »adressrutan» i det som försändelse vikta aktstycket) — genom dessa upplysningar får läsaren möjlighet att bedöma aktens karaktär av original eller avskrift. Vidare anges här sådana påteckningar om innehållet, registreringsuppgifter, nummer, signa o. s. v., som ge kunskap om aktens arkivaliska historia, samt i förekommande fall sådana karakteristiska drag i skriften, som kunna vara av betydelse för bedömning av läsningen.

Därefter följer själva texten, diplomatariskt återgiven. Sålunda har interpunktionen bibehållits oförändrad, och även uppenbara felskrivningar återges så som de möta i förlagan, i regel utan kommentar i notapparaten.(5) Förlagornas förkortningar återges teckentroget, då så är möjligt med konventionella typografiska hjälpmedel (punkt, kolon etc.) (not 6); i övrigt upplösas abbreviaturer, och motsvarande bokstäver återgivas med kursiv stil.(not 7) Då text gått förlorad genom mekanisk skada men utgivarna anse sig med någon säkerhet kunna rekonstruera lydelsen, anföres det supplerade inom klammer; är lydelsen oviss, markeras textförlusten med en följd av punkter. I båda fallen angives skadan och dess art i not. Klammer användas i övrigt dels omkring redaktionella upplysningar i texten, dels om utelämnade siffror i årtal, vanligen den första i dateringsåret ([1]667 etc.), en följd av punkter för att markera, att text utelämnats av utgivarna. När flera texter av en och samma rannsaking finnas, avtryckas samtliga, om skillnaden mellan texterna är så betydande, att notapparaten skulle bli alltför tungt belastad med varianter, annars väljes i regel den till

Antikvitetskollegiet insända rannsakingen till huvudtext, och parallelltexternas varianter redovisas i noter.

Texterna återges i princip i det skick, i vilket de inkommit till Antikvitetsarkivet. Senare tillägg, som gjorts i samband med deras användning, redovisas i förekommande fall efter texten med hänvisning till rad.(not 8) Denna radkommentar har till huvuduppgift att visa, hur rannsakingarna utnyttjats inom arkivet och i forskningens tjänst - det är framförallt fråga om kompletteringar, som Hadorph företagit före och under sina resor och som ofta innehålla värdefulla upplysningar. Förutom Hadorph skymta andra av kollegiets tjänstemän, såsom Erik Wennesius, Lars Persson Edström och Ulf Christofersson, stundom även sentida forskare som Dybeck.

Utgivarna vilja slutligen tacka dem som biträtt vid utarbetandet av detta häfte, främst Finlands f. d. statsarkeolog C. A. Nordman, som givit värdefulla anvisningar för redigeringen av de finländska rannsakingarna och även bidragit med identifieringar, fil. dr Annamari Sarajas, Helsingfors, som riktat vår uppmärksamhet på finländska rannsakingstexter, vilka bevarats på annat håll än i F 1 9, docent C. E. Thors, Helsingfors, som rådfrågats om ortnamnsproblem, landsarkivarie H. Petrini, som givit uppgifter om de norrländska rannsakingarnas förekomst i originaldomböckerna i Härnösands landsarkiv, samt herr Alfred Mattsson, Lima, som haft vänligheten att eftersöka eventuella spår av rannsakingarbetet i Lima kyrkoarkiv.

Stockholm i mars 1960
Carl Ivar Ståhle

Bokens fotnoter är här sammanförda med löpande numrering

- (1) Se härom H. Schiick, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Dess förhistoria och historia, I, s. 255 ff., II, s. 343 ff.
- (2) Tryckta nedan s. xii ff.
- (3) Se Schück, a. a. II, s. 358 ff. Brevet till landshövdingarna och Hadorphs sammanfattning även tryckta nedan s. xix ff.
- (4) I ett fall (Särna 1707) har här även medtagits en berättelse, som måste ha tillkommit efter det egentliga rannsakingarbetets avslutande - då aktstycket sedan gammalt tillhört samlingen F 1 q har det dock sin naturliga plats i denna utgåva.
- (5) Noter Så användes ytterst sparsamt, i princip endast då det finns möjlighet att felskrivningen äventyrar förståelsen av texten.
- (6) Endast då abbreviation angivits med punkt eller kolon, följda av små, över raden upphöjda bokstäver, har återgivningen något förenklats, sålunda att exempelvis H .r och H:r båda återgivits med H:r, b.d och b:d båda med b:d. Vidare ha enkelt d, d med abbreviatur-släng samt dh, när de stå som tecken för »den» före månadsdag i dateringar återgivits med »d.», oavsett om punkt (eller kolon) är utsatt eller saknas.
- (7) Så återgivas exempelvis den vanliga abbreviaturen för »Manu propria», nasalstreckets samt alla de i latinet gängse abbreviaturerna och den högerriktade nedsläng på f, som ofta ersätter *fue* o. dyl. (öf*f*wr, haffuer etc.). Skrivningarna 8ber, 9ber, xber återgivas med *october*, *november*, *december*.
- (8) Någon gång har av praktiska skäl ett avsteg gjorts, i det att den icke sällsynta anteckningen »intet», synbarligen tillkommen vid granskningen av rannsakingarna i Antikvitetsarkivet, icke ensam ansetts motivera särskild radkommentar, varför den meddelas i aktbeskrivningen, om ingen annan uppgift av detta slag finnes.

KORT SAMMANDRAG AV FORNMINNESLAGEN

Moderniserat språk

Plakat och Påbud om Gamla Monumenter och Antikviteter

Kungen är 11 år gammal när plakatet utfärdas i hans namn. Förmyndarregeringen leds av rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardie, som vid tillfället är ägare av bl.a. Fornsigtuna.

Med stort misshag förnimmer Vi hur urgamla kvarlevor allt ifrån hedendomen till närvarande tid hanterats med vårdslöshet och olovligt självsvåld så att de dagligen fördärvas eller försvinner.

Därför har Vi funnit det nödvändigt att med detta Plakat bjuda och befalla

- att ingen, vem han än är, skall efter denna dag understå sig att på något vis nederbryta eller föröda de borgar, hus, fästen och skansar som ännu tillfinnandes är. Vi vill hålla alla sådana gamla monument inom Vårt konungsliga hägn och skydd.
- att lagen gäller såväl konungens som Kronans jord, antingen den ännu tillhör Oss eller på något sätt avhänts Oss
- Ridderskapet och Adeln skall förfara på samma sätt med sin frälsejord och draga försorg om de gamla monumentens Conservation, som denna Vår Intention, Saksens viktighet och deras egen heder kan vara likmätigt.
- Om någon skulle understå sig att göra häremot och överträda vår befallning så må han inte bara plikta utan även drabbas av vår onåd.